

ПРВИ ДЕО
ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Проф. др Јован Базич²
Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ КАО ОБРАЗОВАЊЕ ЗА
ДЕМОКРАТИЈУ И ГРАЂАНСКО ДРУШТВО

Апстракт: У овом раду се грађанско васпитање разматра као врста политичког васпитања и образовања које је примерено демократском облику друштвеног уређења и систему вредности на основу којих се успоставља целокупни друштвени поредак. Основне вредности таквог уређења су демократија и грађанско друштво, па се зато тим вредностима придаје особит значај у овој анализи, јер се на њих недовољно указује у циљевима и садржајима наставе грађанског васпитања. У образовном систему Србије, као и у другим друштвима која своје уређење граде на принципима либералне демократије, велики значај се придаје грађанском васпитању, а њиме се баве и многе асоцијације, организације и удружења. Такво образовање је и предмет интересовања Савета Европе, који је 2005. годину прогласио као "Европску годину грађанског друштва кроз образовање".

Основни циљ образовања за демократију и грађанско друштво је, у суштини, стварање нове политичке културе. Од таквог образовања се очекује да афирмише и развије знања о вредностима грађанског друштва.

Кључне речи: грађанско васпитање, демократија, грађанско друштво.

У В О Д

Грађанско васпитање је данас веома актуелна тема у образовним системима посткомунистичких друштава централне и источне Европе, али је оно упоредо и предмет интересовања и активности многих асоцијација, интересних група и организација, особито оних које су експозитуре међународних асоцијација и оргрганизација. Грађанско васпитање је, као наставни предмет у основним и средњим школама, уведено у Србији 2001. године, као изборни

² jbazic@beotel.net

предмет коме је алтернатива верска настава. Из тог контекста грађанско васпитање се може одредити као облик формалног образовања за демократију и грађанско друштво, које чини скуп васпитних и образовних мера и активности чији је циљ да се млади људи оспособе за живот у демократском друштву и да активно учествују у јавном животу таквог друштва. Истовремено образовањем за демократију и грађанско друштво у Србији су обухваћени и одрасли кроз различите едукативне облике и активности у разноврсним асоцијацијама и организацијама. Такође, велики допринос грађанском васпитању пружају средства јавног информисања која све учесталије пласирају одређене информације и друге садржаје чиме значајно утичу на обликовање ставова појединаца и друштвених група.

Увидом у наставне планове грађанског васпитања за основне и средње школе у Србији, уџбенике и друге наставне садржаје, као и препоручене инструкције у вези извођења наставе из ове области, може се запазити да се много више пажње посвећује облицима извођења наставе него садржајима који треба да се пренесу ученицима. Зато се настава из грађанског васпитања своди на неке играонице а наставни садржаји непримерено банализују. С друге стране, у едукативним садржајима за одрасле који се реализују кроз разноврсне асоцијације и организације, стиче се утисак да се више пажње посвећује разградњи друштвених установа, нарочито традиционалних, него образовању за демократско друштво. Сви ови разлози су довољан подстицај да се грађанско васпитање размотри са становишта његове основне функције, а то је образовање за демократију и грађанско друштво.

ОБРАЗОВАЊЕ ЗА ДЕМОКРАТИЈУ И ГРАЂАНСКО ДРУШТВО

Ова врста образовања присутна је у образовном систему Србије од друге половине XIX века када су либералне идеје дошле до изражаја и у њеном друштвено-политичком животу, нарочито у време великих уставних борби. Тада су у школама уведени неки облици образовања за демократију и грађанско друштво, познати као образовање за "грађанска права и дужности". У то време (1873) написан је и први уџбеник за грађанско образовање - Милан Ћ. Милићевић: *Школица за грађанска права и дужности*. Касније, у Краљевини Југославији, такође се учило у школама о грађанским правима и дужностима кроз наставни предмет *Поуке о грађанским правима и дужностима*. У данашње време образовање за демократију и грађанско друштво уведено је у формално образовање 2001. године, кроз наставни предмет *Грађанско васпитање*. Те године Србија се истовремено укључила и у пројекат Савета Европе "Образовање за грађанско друштво" и континуирано учествовала у свим његовим фазама.

Поред институционалних форми васпитања и образовања за грађанско друштво, у новије време се све више посвећује пажња питањима грађанског васпитања одраслих (Кулић, 2005: 10), које се реализује у процесу свеопштег и континуираног доживотног образовања. Дакле, образовање за демократију и

грађанско друштво се не исцрпљује у процесу институционалног школовања, већ оно подразумева учење кроз цео живот - "припрему како појединаца тако и друштва у целини за учешће у грађанском и политичком животу", као и "уважавање културне и друштвене различитости" (*О образовању за демократију и грађанско друштво...*, 2009: 1). У просветној политици Републике Србије као основни циљеви образовања за демократију и грађанско друштво истичу се: а) јачање демократског друштва неговањем демократске културе; б) развијање осећаја припадања и посвећености демократском друштву; и в) развијање свести о заједничким основним вредностима како би се изградило слободније, толерантније и праведније друштво (*О образовању за демократију и грађанско друштво...*, 2009: 1). Ти циљеви су сагласни са ставовима и опредељењима Савета Европе, који истиче да је главна мисија образовања за демократију и грађанско друштво "јачање плуралистичке демократије, људских права и владавине закона" (2005. *Европска година грађанског друштва кроз образовање...*, 2009: 1). Дакле, од грађанског васпитања се очекује да припреми младе за активно учешће у јавном животу демократски уређеног друштва. Зато се просветном политиком јасно дефинишу циљеви и садржаји грађанског васпитања. Такво образовање је нарочито предмет интересовања Савета Европе, што је сасвим разумљиво, јер је читава Европска унија, као и њене чланице, конституисана на принципима либералне демократије и грађанског друштва. Зато се Савет Европе, кроз различите пројекте и политичке инструкције, бави образовањем за демократију и грађанско друштво, а 2005. годину је прогласио као *Европску годину грађанског друштва кроз образовање*.

Основни циљ образовања за демократију и грађанско друштво је, у суштини, стварање нове политичке културе. Од таквог образовања се очекује да афирмише и развије знања о друштву, друштвеној и политичкој улози грађанина, људским правима и слободама, као и њиховој заштити, толеранцији, начинима мирног решавања конфликта у друштву и другим вредностима грађанског друштва. Зато, грађанско васпитање није вредносно неутрално образовање јер оно садржи одређени систем идејно-политичких опредељења, ставова и вредности, који нису у сагласности са другим вредносним системима и врстама идејно-политичког образовања, на пример комунистичког. У образовању за демократију и грађанско друштво, као и сваком другом политичком образовању, није довољно само стећи знања о одређеним питањима, већ их треба прихватити и уградити у своје понашање. Дакле, потребна је промена личности, односно стварање одређеног типа личности или развијање одговарајућих особина које су примерене политичкој култури постојећег или пројектованог друштвеног система. Реч је и о изградњи кооперативне личности према друштвеним институцијама, што се постиже кроз разноврсне облике и методе васпитно-образовног деловања, не само у школама, већ и кроз активност различитих асоцијација и организација, медија и многих других друштвених чинилаца.

У овом контексту треба имати у виду да је у школама у Србији, као и у целокупној Југославији у периоду од 1945. до 1990. године, била присутна једна друга врста политичког васпитања и образовања које је било у складу са идејним

ставовима и вредностима социјалистичког друштва, изражена кроз наставни предмет *Марксизам и социјалистичко самоуправљање*. Истовремено, таквим васпитањем и образовањем били су обухваћени и одрасли кроз различите политичке школе и курсеве, као и кроз активност друштвено-политичких организација комунистички оријентисаних. Том циљу била је подређена и целокупна културна политика државе и многе друштвене установе.

Теоријско утемељење образовања за демократију и грађанско друштво могуће је тражити у многим идејама и концепцијама либералне политичке мисли и праксе модерног западноевропског и америчког друштва, као што су: слободе и права човека и грађанина, личне слободе и права, мир, толеранција, дијалог, демократија, либерализам, грађанско друштво, отворено друштво, цивилно друштво и тд. Међу њима, основне категорије од којих треба поћи у разумевању грађанског васпитања, као образовања за демократију и грађанско друштво, јесу управо *демократија*, као тип владавине, и *грађанско друштво*, као заједница слободних појединаца.

ДЕМОКРАТИЈА

Демократија је тип владавине који се у најширем и изворном значењу може одредити као владавина народа. Међутим у прецизнијем одређењу демократије постоје различита схватања, која битно уносе конфузију, на шта сликовито упозорава Сартори (Giovanni Sartori): "Демократија је помпезно име за нешто што не постоји" (Sartori, 1958: 3). Тиме он указује нарочито на постојање великих противречности између појма демократија и праксе модерне демократије, између античког политичког идеала о владавини народа и различитих политичких режима који су себе тим именом називали. Међутим, многи указују на потребу формулисања минималне дефиниције демократије и утврђивања основних стандарда који омогућавају да се неки систем назове демократским. Тиме се не иде у потрагу за идеално замишљеним циљевима које треба достићи, већ у средствима, процедури која се примењује у процесу владавине.

У формулисању неопходних стандарда који чине демократију, већина мислилаца указује да су то: вишепартијски систем, ширење права гласа, тајност гласања, парламентаризам и одговорност владе пред парламентом; независно судство; одвајање цркве од државе; једнакост грађана пред законом; поштовање слободе изражавања мисли, штампе, збора и удруживања; заштита права мањина; равнотежа између власти и опозиције; подељена, ограничена и компромису склона и смењива власт и сл. У модерној друштвеној мисли указује се на постојање више модела демократије и, сходно томе, дају се различите дефиниције демократије или врше класификације демократије по различитим критеријумима. Овом приликом указујем на три најутицајнија типа демократије који чине окосницу теоријске мисли о демократији. То су: античка демократија, либерална демократија и плуралистичка демократија.

Античка демократија. – Она је основни тип демократије према којој су касније настајале и упоређивале се готово све теоријске и емпиријске концепције о демократији. Настала је у старој Грчкој где се политика разумевала као остварење идеје највишег добра, правде и опште користи. Ту је реч о људској тежњи ка савршености заједнице, која се усавршава само непрекидном активношћу њених грађана. Политички живот одвија се у *полису* (град-држава) и само је он подручје слободе и једнакости.

Полис је друштво слободних и једнаких грађана. Они слободно дискутују о јавним стварима, воде дијалог и међусобно се убеђују, а њихов утицај у вођењу јавних послова зависи од снаге и убедљивости аргумената којима се боре за одређене ставове. Слобода грађанина полиса садржана је у његовом *praxisu* (делању) и *lexisu* (говору), као основним средствима његовог утицаја. Подручје полиса одликовало се посебном врстом знања и закључивања које је било нужно за правилно вођење мишљења о стварима заједнице, у суштини о људским стварима. Полис је релативно мала заједница, која је сама задовољавала све своје потребе. Политичка права имали су само одрасли мушкарци, староседеоци. Жене, странци и робови нису имали политичка права. Учешће у јавном животу претпостављало је односе непосредне политичке комуникације, готово до међусобног познанства грађана. Полис је заједница изнутра повезана обичајима и античким вредностима, без централне управе и контроле. Друго обележје грчких политичких заједница јесте раздвојеност сфера јавног и приватног. Полис образује тип делатности и односа који важе само за подручје јавног. Приватна сфера има сасвим друга унутрашња правила. За разлику од јавног, као подручја слободе, приватна сфера је подручје нужности. Она је у старој Грчкој називана *оикос*, што истовремено значи породица и домаћинство. Поредак у оикосу је био подређен диктату кућног домаћина, оца породице. Овде није важила слобода и вештина јавног расправљања, већ закон надређеног, јачег. Ствари полиса и ствари оикоса биле су строго раздвојене као подручја јавног и приватног. Унутар овог разликовања постоји и веза између јавног и приватног, на коју Арент (Hannah Arendt) указује: "Онолико колико је уопште постојао однос између ова два подручја, природно је важило да је надмоћ животних нужности унутар домаћинства представљала предуслов за слободу у полису" (Arendt, 2004: 33).

Античка демократија је почивала на осећањима јавне дужности, личне врлине и храбрости, као и на дубокој зависности од припадности полису, односно заједници. "Највећа достигнућа античке демократије била су дела у којима се потврђује одговорност грађана према заједници" (Матић, 1992: 132). Услови за настанак овог типа демократије су: мала и доступна држава – град, робовска привреда и домаћи рад жена у приватном домену који ослобађају време за политичко ангажовање и јавне дужности мушкараца и ограничавање грађанства на релативно мали број слободних грађана. Основ легитимације овог типа демократије је стање у коме грађани уживају једнакост да би владали као слободни и да би се њима владало. Основна обележја античке демократије су: директно учешће грађана у остваривању законодавне и судске функције;

скупштина грађана (*агора*) је носилац суверене власти, обим те власти обухвата све заједничке, јавне послове државе (града); вишеструки облици избора људи на јавне функције (непосредни избори, коцка, ротација); нема разлике у повластицама између изабраних носилаца јавних функција и обичних грађана; ниједна функција појединцу не може припадати два пута; кратки рокови јавне службе за све; плаћање за рад на јавним функцијама и сл.

Либерална демократија. – То је представничка демократија у којој сви пунолетни грађани имају право гласа и могу да бирају најмање између две странке. Либерална демократија функционише у условима загарантованих политичких слобода и грађанских права, тржишне економије, правне државе и владавине права, вишестраначког система и општег права гласа. Основни захтев либералне демократије је минимална држава и слободно тржиште. Избори су основ легитимитета демократске власти. Либерална демократија настаје из модификације начела филозофије либерализма са принципима демократије, посебно наглашеним у традицији француског либерализма. У Енглеској су до половине XIX века преовладала схватања о демократији као аутономији, индивидуалној слободи и одговорности; а у Француској, идеја демократије као партиципације, са наглашеним тежњама ка популистичкој владавини и једнакости. Међутим, у обе традиције делују снажни утицаји либералних идеја које демократске слободе смештају претежно у политичку сферу, док се до социјалне демократије долази знатно касније. Америчко искуство либералне демократије настаје под утицајем енглеске политичке традиције, али, по својој отворености према разним интересним и политичким групама, изражено је као комбинација либералне и плуралистичке демократије. Либерална демократија инсистира на слободи личности и слободних индивидуалних опција, на самореализацији јединки, плурализму идеја и социјалном експериментисању.

Либералне идеје о политичком уређењу друштва започињу политичком филозофијом Хобса (Thomas Hobbes) и Макијавелија (Niccolò Machiavelli), а потом Лока (John Locke) и Монтескијеа (Charles-Louis de Secondat Montesquieu). Монтескије и Лок су развили и образложили општи план организације власти у којој власт према грађанима треба да буде заштитничка. То су идеје о подели и равнотежи грана власти, теорија природних права и политика у границама права, судска контрола уставности и законитости, као и неприкосновеност суда. Овим утемељењима либералне демократије, значајан допринос пружио је својим допунама Медисон (James Madison), творац америчког устава, који је разрађивао уставна решења заштите индивидуа од стране колективитета. Затим, Бентам (Jeremy Bentham) и Мил (John Stuart Mill) допунили су изворне идеје о либералној демократији оправдањем либералне демократске државе, која има функцију да осигура неопходне услове за све индивидуе да на тржишту следе сопствене интересе без ризика политичког уплитања и да приватно присвајају средства. Држава је неутрални арбитар размене, утакмице и њихов заштитник. Истовремено, колективно добро може да се до краја оствари само ако се интеракција индивидуа спроводи кроз слободну утакмицу и размену. Друга допуна је захтев за контролисаном и одговорном владом која мора бити

заснована на политичким механизмима одговорности и контроле, као што су тајни избори, надметање потенцијалних представника итд. Тако се успоставља равнотежа права и моћи, ауторитета и слободе, а улога владе стиче реалну основу. С друге стране, да би влада остварила своје основне циљеве она мора, путем моћне државне власти и њене примене на девијантне људе, да осигура "гвоздену дисциплину". Сузбијање непослушности и девијација које угрожавају приватну својину и слободну тржишну размену, у потпуности је оправдано као интервентна функција државе која тиме потврђује свој демократски карактер.

Либерални тип државе је она држава која тежи минималном уплитању у привреду и друштво, држава која делује на начелу *laisser faire – laisser passer*, дакле на очекивањима максималне друштвене, а особито тржишне, саморегулације и стварања амбијента слободе. Зато, либерална демократија може бити само ограничена владавина, како указује Греј (John Gray), "јер се свим елементима у оквиру либералне традиције појединцима дају права и признају праведни захтеви које држава мора признати и поштовати и који се, у ствари, могу истицати против ње" (Греј, 1999: 97).

Либерални мислиоци пренаглашавају значај политичких чинилаца за демократију, сматрајући да је либерална економија сфера "политички неутрална" иако историјско искуство показује да се унутар те сфере одвијају процеси далекосежног нарушавања и разарања социјалне и економске равнотеже и да потпуно препуштање економске сфере личним интересима убрзо укида постулате релативне друштвене једнакости, а тиме и слободу, као суштину сваке демократије.

Либерална демократија има најдуже историјско искуство и она је, са извесним модификацијама, најраспрострањенији и најпопуларнији тип владавине у савременом свету. У посткомунистичким земљама централне и источне Европе, као и у већини земаља у развоју, успоставља се либерална демократија и на њеним принципима организује целокупно друштво. Данашњој популарности либералне демократије, нарочито су допринели успеси тржишне економије у развијним земљама Запада, која се повезује са овим типом демократије, затим, глобализација целокупних друштвених односа, као и све већи утицај средстава масовних комуникација. С друге стране, либерална демократија у земљама њеног настанка (Енглеска, неке европске државе и САД), наилази на тешкоће јер, како констатује Гиденс (Anthony Giddens), "све већи број људи постаје незадовољан или индиферентан у односу на политички систем" (Гиденс, 2003: 434). По мишљењу Бела (Daniel Bell), према Гиденсу, разлог је у томе што су владе националних држава постале "сувише мале да би се избориле с великим проблемима", као што су утицај глобалне конкуренције на светском тржишту или уништење животне средине. С друге стране, владе су постале "сувише велике да би се ухватиле у коштац са малим проблемима појединих градова или области" (Гиденс, 2003: 434).

Плуралистичка демократија. – Овај тип демократије настао је као демократски одговор тоталитаризму, али и као алтернатива класичној либералној демократији. Постоје различити варијетети плуралистичке

демократије, међу којима су најпознатији: *полиархија* (Robert Dahl), *полицентрична демократија* (Norberto Bobbio) и *консензуална демократија* (Arend Lijphart). У заснивању плуралистичког типа демократије полази се, у суштини, од мишљења да су идеали либералне демократије у раскораку са стварним стањем и емпиријским процесима у савременом друштву. То мишљење има прилично дугу традицију, још од Медисона и Мила. Они сматрају да је реалистичка идеја демократског процеса и њена емпиријска потврда у групној политици и интеракцијама са њиховим притисцима на средиште власти, а не на глобалним политичким институцијама и њиховом односу према грађанину, народу или класи.

Носиоци политике у емпиријском смислу, према плуралистима, јесу групе које се налазе у односима хоризонталног распореда моћи и утицаја, а не у хијерархијској структури поретка. Извори и обим моћи група варирају и усмерени су према различитим центрима одлучивања, при чему не постоји "највиши центар моћи". Ради се о интересном процесу који резултира у нагодбама и компромисима група, при чему се ни један интерес не реализује до краја. Плуралистички модел демократије је заснован на дисперзији моћи, а не на њеној концентracији. Тако је по Медисону, а потом Далу и Труману (Harry S. Truman), свака политичка већина само нумеричка и вештачка, а не изворна демократска категорија. Политика је, према њиховом схватању, процес којим управља мноштво мањина уместо једне већине, која може да влада али не да ефективно и стално учествује у плуралној политици управљања и одлучивања. Тиме се не оспорава значај институционалних форми либералне демократије, партија, избора, парламента, јавног мњења итд., али се оне по себи не сматрају довољним за стабилност демократског процеса.

Многи савремени политички мислиоци указују да грађане у развијеним земљама Запада, а особито САД, не интересује или се одбојно односе према политици, али већина њих користи слободно удруживање у разне интересне групе за остваривање најразличитијих интереса. То указује да се не ради о политици која се реализује предвиђеним каналима и институцијама, већ да се политика ствара у оквиру слободно обликованих група и њихових интереса. Начин деловања таквих група није регулисан неким општеважећим конвенцијама и правилима игре, већ непосредним обичајима и договорима самих актера плуралног процеса, што му даје обележја демократске спонтаности. Заговорници плуралистичке демократије сматрају да је и неучествовање у политици легитимни облик и значајан позитивни фактор демократије. Слобода од било којих облика социјалне принуде и притиска на учешће ублажује и спречава разне облике фанатизованих покрета и великих група, који могу унети субверзивне тенденције у демократски процес.

Политика у плуралној демократији одржава се због базичног консензуса међу грађанима у постојећој политичкој култури. Она није резултат надметања и компромиса међу елитама, већ израз прилагођавања елита постојећим консензусима грађана и осећању у јавним питањима. Зато је плуралистичка демократија, пре свега, друштвена пракса са високим способностима адаптације,

а не израз спољашњих детерминација и "модела", односно "процедура". Она је специфичан начин повезивања друштва и државе и корекција либералног типа демократије, која се у основи одупире свакој тенденцији монополизма и тоталитаризма.

Плуралистички тип демократије није одговорио на многе савремене захтеве и није однео превагу у политичком животу. У хемисфери западних демократија он коегзистира са либералном демократијом, нарочито у САД, и државно-страначким комплексом у којем се још увек концентрише огромна политичка моћ заједнице.

ГРАЂАНСКО ДРУШТВО

Израз грађанско друштво се у политичкој мисли, од њеног настанка па све до половине XIX века, углавном изједначавао са политичком организацијом друштва - државом. Разумевање грађанског друштва у његовом историјском развоју најчешће се везивало за питања схватања и остварења демократске једнакости и слободе, променљиве друштвене услове и појмовна одређења у односу на политичку организацију друштва. Зато се развојем модерне друштвене мисли, превасходно либералне и просветитељске, диференцирањем друштвених установа и јачањем државног апарата, долази до раздвајања грађанског друштва и државе. Таква дистинкција била је изражена најпре у делу *Грађанско друштво* (1851) Вилхелма Рила (Wilhelm Heinrich Riehl), где он истиче "да грађанско друштво нипошто није изједначено са политичким друштвом, да се појам друштва, у ужем смислу, ма како често он доиста може водити појму државе, ипак мора теоријски одвојити од њега" (Према: Стојановић, 2006: 4-5). Дакле, грађанским друштвом означавано је ново друштво које се успостављало на либералистичким начелима у свим областима друштвеног живота. Његовом настанку нарочито су допринели: распад феудалних друштвених односа и настанак индустријског начина стварања материјалних добара, развој градова, успостављање нових облика друштвено-економских и политичких односа, секуларизација друштва, као и велики утицај просветитељске и либералистичке идеологије. Зато се грађанско друштво везује искључиво за политички систем либералне демократије, јер *differentia specifica* либералне демократије у односу на друге политичке режиме јесте њена примарна обавеза да се према грађанима односи као према слободним и једнаким појединцима. Такав услов претпоставља уређење целокупног друштвеног и политичког живота на начелима либералне демократије, као што су: слободе и права човека и грађанина, тржишна економија, легитимно истицање појединачних интереса, вишестраначки и парламентарни систем, подела власти; и тд. У том миљеу, као и у складу са одређеним културно-идентификацијским простором, кроз еволутивне процесе долази до стварања либерално демократске заједнице, односно грађанског друштва. Такво друштво, у односу на државу, има знатну аутономију, јер либерализам разграничава јавну сферу државе од приватне интерактивности грађанског друштва тиме што

"правно и институционално стриктно нормира лимите државне интервенције у сфери приватног живота" (Стојановић, 2006: 5).

Многи политички мислиоци, нарочито од XVIII века па све до данашњих дана, бавили су се различитим аспектима грађанског друштва. Хјум (David Hume), Фергусон (Adam Ferguson) и Смит (Adam Smith) су истицали важност економске сфере у разумевању грађанског друштва, указујући на нужност одвајања економских односа од контроле државе, при чему су истицали да су приватни интерес и тржиште саморегулишуће области грађанског друштва. Дидро (Denis Diderot), Волтер (Volter, Fransoa Mari Arue) и Кант (Immanuel Kant) су истицали идеју јавне сфере као простора где приватне личности, кроз процесе многоструких и различитих интеракција, формулишу збирне интересе и погледе, а њихов заједнички идентитет се одређује као идентитет припадника грађанског друштва. Нарочито велики допринос у дефинисању и разумевању грађанског друштва, пружио је немачки филозоф Хегел (Georg Wilhelm Friedrich Hegel). Он је грађанско друштво сместио у сферу између породице и универзалног моралног живота државе, тако да се оно позиционира као ексклузивна сфера партикуларног, област коју карактерише и одређује универзални егоизам и експресија индивидуалног интереса. Истовремено, грађанско друштво, према Хегелу, има интегративне квалитете који спречавају његову аутономију и потпуну индивидуализацију. То су институције из области јавног интереса које регулишу економске активности, затим: главне друштвене класе, професионалне асоцијације, црква, образовна друштва и градска већа. Такође, Хегел указује и на нужност да се грађанско друштво контролише и ограничава извршним органима државне власти како држава не би подлегла утицају слободне игре појединачних интереса и субјективног мишљења грађана, јер "држава је с једне стране спољашња нужност и њихова виша моћ, а с друге стране, она је њихова иманентна сврха" (Hegel, 1989: 378). Маркс (Karl Marx), као и многи његови следбеници, грађанско друштво је разумевао и објашњавао као буржоаско друштво, које је по својој природи класно, антагонистичко друштво и оно се одржава искључиво методама силе. У теоријској мисли XIX века грађанско друштво се у суштини употребљава као појам супротан држави, за повлачење разлике између приватног и јавног права.

Током XX века грађанско друштво није имало битнију улогу у делима либералних политичких мислилаца. Тек шесдесетих година XX века долази до извесног реafirмисања концепција о грађанском друштву, најпре у крилу левице због концептуалних деформација марксизма и праксе комунистичких тоталитарних режима. Крахом комунистичких режима у земљама централне и источне Европе, крајем XX века, почињу да се истичу идеје о грађанском друштву и истовремено настаје мрежа различитих асоцијација независних од државе, које су или експозитуре асоцијација из иностранства или аутохтоне. Тако зачето грађанско друштво у овим земљама, како указује Тејлор (Charles Taylor), "повезује грађане у стварима од заједничког интереса, а које би самим својим постојањем или делатношћу могло да утиче на државну политику" (Tejlor, 2000: 10). Ове асоцијације се боре против арбитражног и репресивног

испољавања државе, али истовремено и за: очување аутономности јавне сфере, гаранције личних слобода, истицање посебних интереса као легитимних, за демократске процедуре у политичком животу и сл. С друге стране, Тејлор указује и на функционисање грађанског друштва на Западу, које у извесној мери постоји али се и тамо оно поставља као циљ коме треба тежити, без обзира на развијену модерну демократску владавину. У том контексту, Тејлор истиче три модела функционисања грађанског друштва на Западу. Први је у минималном значењу, грађанско друштво егзистира тамо где постоје слободна удружења која нису под туторством власти. Други је, у строжијем одређењу, грађанско друштво постоји тамо где друштво као целина може само себе да структурира и да координира своје активности кроз слободне асоцијације грађана. И трећи модел, о грађанском друштву се може говорити тамо где би удружења у заједничком наступу могла значајно да одреде државну политику или да утичу на њен смер. Овај последњи приступ Тејлор везује као алтернативу или додатак другом значењу.

Сажето одређење модерног грађанског друштва могло би се означити као систем регулисаних и правно уређених односа грађана, грађанских асоцијација и институција дефинисаних као једно сасвим аутономно подручје које, као свој главни атрибут, носи спречавање утицаја и арбитрарности политичке власти. С друге стране, грађанско друштво се може одредити и као својеврсна подршка либералним институцијама и подручје отпора доминацији државе у коме своје место налазе асоцијације различитих уверења, ставова, интереса и праксе. Међутим, иако су грађанско друштво и држава концептуално раздвојени ентитети, они не могу остварити потпуну аутономију у међусобним релацијама. Држави се не може одузети нужна сила која је неопходна за одржавање општег реда и мира, као и целокупне стабилности друштва, али истовремено ни грађанско друштво не може да се развија без довољно јаке, организоване и демократске државе. Слаба, неорганизована и нефункционална држава може бити велика баријера у активностима и развоју грађанског друштва. Зато се у савременим теоријама о грађанском друштву, како указује Кин (John Kean) истичу залагања за разграничењем грађанског друштва и модерне демократске државе, као и потреба да се грађанско друштво и држава стално демократизују јер то је међусобни услов за властити демократски просперитет (Kean, 1998: 14-15).

ЗАКЉУЧАК

Грађанско васпитање је, у суштини, облик васпитања и образовања за демократију и грађанско друштво. Оно чини скуп васпитно-образовних мера и активности чији је циљ да се људи, нарочито млади, оспособе за живот у демократском друштву и да активно учествују у јавном животу таквог друштва. Истовремено, грађанско васпитање је врста политичког васпитања и образовања које је примерено демократском облику друштвеног уређења и одговарајућем систему вредности.

Грађанско васпитање је данас веома актуелна тема у образовним системима посткомунистичких друштава централне и источне Европе. Оно је, као наставни предмет у основним и средњим школама у Србији уведено 2001. године, као изборни предмет коме је алтернатива верска настава. Грађанско васпитање, је, такође, предмет интересовања и активности многих асоцијација, интересних група и организација, особито оних које су експозитуре међународних асоцијација. За такво образовање заинтересован је и Савет Европе, који је 2005. годину је прогласио као "Европску годину грађанског друштва кроз образовање".

У настави грађанског васпитања у школама у Србији данас се много више пажње посвећује облицима извођења наставе него садржајима који треба да се пренесу ученицима, па се настава из грађанског васпитања своди на неке играонице а наставни садржаји непримерено банализују. С друге стране, у едукативним садржајима за одрасле, који се реализују кроз разноврсне асоцијације и организације, стиче се утисак да се више пажње посвећује разградњи друштвених установа, нарочито традиционалних, него образовању за демократско друштво. У оба ова аспекта грађанског васпитања недостаје наставних садржаја и знања о демократији и грађанском друштву, о искуствима демократских друштава, као и о демократској политичкој култури.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Arendt, H. (1960):** *Vita activa; oder, Vom tätigen Leben*, Stuttgart, W. Kohlhammer.
2. **Гиденс, Е. (2003):** *Социологија*, Београд, Економски факултет у Београду.
3. **Grej, Dž. (1999):** *Liberalizam*, Podgorica, CID.
4. **Dahl, R. (1989):** *Democracy and its Critics*, New Haven, Yale University Press.
5. **Kean, J. (1998):** *Democracy and Civil Society*, London - New York, Verso Press.
6. **Кулић, Р. (2005):** "Смисао и значење грађанског образовања одраслих", *Зборник радова Учитељског факултета*, Лепосавић, 1, 10-15.
7. **Лајпхарт, А. (2003):** *Модели демократије*, Београд, Службени лист СЦГ; Подгорица, ЦИД.
8. **Матић, М. (1992):** *Либерализам, популизам и демократија*, Београд, Институт за политичке студије.
9. **Sartori, G. (1958):** *Théorie de la démocratie*, Paris, Colin.
10. **Stojanović, Đ. (2006):** *Građansko društvo*, Beograd, Medijska knjižara KRUG.
11. **Tejlor, Č. (2000):** *Prizivanje građanskog društva*, Beograd, Beogradski krug.
12. **Ferguson, A. (2007):** *Esej o istoriji građanskog društva*, Beograd, Službeni glasnik.
13. **Hegel, G. W. F. (1989):** *Osnovne crte filozofije prava*, Sarajevo, Svjetlost.
14. **Held, D. (1999):** *Models of Democracy*, Cambridge, Polity Press.

П Р И Л О З И

1. Публикације Савета Европе о образовању за демократију и грађанско друштво

Образовање за демократију и грађанско друштво 2001-2004 - Препоруке (2002) 12 Комитета министара земљама чланицама о образовању за демократију и грађанско друштво, Стразбур, Council of Europe, DGIV/EDU/CIT (2002) 38.

Образовање за демократско грађанство: перспектива доживотног учења, Стразбур, Council of Europe, DGIV/EDU/CIT (2000) 21 Serbian.

Основни појмови и кључне компетенције за образовање за демократско грађанство, Стразбур, Council of Europe, DGIV/EDU/CIT (2000) 23 Serbian.

Стратегије за учење демократског грађанства, Стразбур, Council of Europe, DECS/EDU/CIT(2000) 16 Serbian.

Центри грађанства: оснаживање, participација и партнерство, Стразбур, Council of Europe, DECS/EDU/CIT(99) 62 def 2 Serbian.

2. Релевантни линкови

Образовање за демократију и грађанско друштво на сајту Министарства просвете Републике Србије

<http://www.mps.sr.gov.yu/code/navigate.php?Id=35>

Образовање за демократију и грађанско друштво на сајту Савета Европе

www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/education/E.D.C/

Образовање за демократију и грађанско друштво у Србији, на сајту Савета Европе

http://www.coe.int/T/E/Cultural_Co-operation/education/E.D.C/Country_profiles/country_profile_SERBIA.asp#TopOfPage

Савет Европе

www.coe.int

Удружење за развој грађанског васпитања и образовања за демократију

http://www.gvnastavnici.org.yu/program_gv_2.html

<http://www.pedagog.org.yu/udruzenje%20gradjansko20vaspitanje.php>

CITIZENSHIP FOUNDATION, енглеска невладина организација која се бави образовањем за демократију и грађанско друштво

www.citizenshipfoundation.org

2005.-Европска година грађанског друштва кроз образовање, на сајту Савета Европе www.coe.int/T/E/Com/Files/Themes/ECD/

Jovan Bazić, Ph.D., Associate Professor
Teachers' Training Faculty in Prizren - Leposavić

**CIVIL EDUCATION AS A KINDE EDUCATION
FOR DEMOCRACY AND CIVIL SOCIETY**

Summary: *This paper examines civil education as a kind of political education which is compatible with democracy as a social system and with the value system on which the whole social system is based. The basic values of such a system are democracy and civil society, and therefore these values are emphasized in this analysis, for they are insufficiently emphasized in aims and objectives of the civic society curriculum. In the educational system of Serbia, as in other societies which base their social systems on principles of liberal democracy, great attention is paid to civic education and it is dealt with by numerous associations and organizations. The Council of Europe is also interested in this kind of education and that is why they declared the year 2005 as the "European Year of Citizenship through Education".*

The basic aim of education for democracy and citizenship is, in a nutshell, the creation of a new political culture. This type of education is expected to promote and develop knowledge about the values of the civil society. That is why civic education is not neutral in respect of its value, for it includes a set system of political ideologies, orientations and value systems. In this kind of education it is not enough to gain knowledge on certain topics but it is also necessary to accept them and integrate them into our own behaviour. Therefore, there is a need to develop certain personality traits which are compatible with the political culture of a certain social system.

Key words: civil education, democracy, civil society.